

BOLALARDA HALOLLIKNING RIVOJLANISHI VA UNGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Kuranbayeva Xusnora Abdullayevna¹, Soliyeva Zilolaxon Mo`minjon qizi²

¹*Toshkent amaliy fanlar universiteti "Pedagogika" kafedrasida o'qituvchisi Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, v.b. dotsent*

²*Toshkent amaliy fanlar Universiteti, Pedagogika va Psixologiya yo'nalishi 5-bosqich talabasi*
E-mail: husnorakuranbaeva@gmail.com <https://orcid.org/0009-0007-5297-1019>

²*E-mail: szilola0407@gmail.com, Orcid: 0009-0009-9007-8840*

Annotatsiya: Halollik, asosiy axloqiy xususiyat sifatida, bolalarning ijtimoiy moslashishi va uzoq muddatli rivojlanishi uchun juda muhimdir. Yosh va o'rta yoshda bolalarning halol xulq-atvorlari asta-sekin shakllanadi va ko'plab omillar tomonidan ta'sir oladi, shu jumladan hissiy tajribalar, ta'limiy aralashuvlar, shaxsiy xulq-atvorning izchilligi, ijtimoiy kognitiv omillar va tashqi ijtimoiy ishoralar. Tegishli xorijiy adabiyotlarning empirik tadqiqot asosida ushbu maqola bolalarning halolligi rivojlanish xususiyatlarini tizimli ravishda tahlil qiladi va uning shakllanishiga va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni (axloqiy faxrlik, axloqiy hikoyalar, ishonch, o'z-o'ziga ishonch, kognitiv empatiya, xulq-atvorning izchilligi va kattalarning bahosi) o'rganadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, axloqiy faxrlik, halollikning ijobiy natijalariga ega bo'lgan ijobiy axloqiy hikoyalar, kattalarning ishonchi va topshiriqga xos o'z-o'ziga ishonchga ijobiy fikr-mulohazalar halollikni sezilarli darajada kuchaytiradi; kognitiv empatiya holatga qarab bolalarning halolligiga tanlab ta'sir qiladi; yosh bolalarida halollik va firibgarlik yuqori darajada izchil bo'ladi; kattalarning bolalarning halol xulq-atvoriga bergan bahosi ifoda konteksti va usuli tomonidan ta'sir oladi. Ushbu maqola ushbu natijalarning nazariy va amaliy ahamiyatini jamlaydi, oilaviy ta'lim va maktab axloqiy ta'limiga bolalarning halol xususiyatini rivojlantirish uchun ilmiy asos berish maqsadida.

Kalit so'zlar: Bolalar tarbiyasi, halollik va rostgo'ylik, psixologiya va pedagogika, ichki va ijtimoiy omillar.

Аннотация: Честность, как основная моральная черта, имеет решающее значение для социальной адаптации и долгосрочного развития детей. В раннем и среднем детстве честное поведение детей постепенно формируется и подвержено влиянию множества факторов, включая эмоциональные переживания, педагогические воздействия, последовательность индивидуального поведения, социально-когнитивные факторы и внешние социальные

сигналы. Основываясь на соответствующих эмпирических исследованиях, в данной работе систематически рассматриваются характеристики развития честности у детей и исследуются ключевые факторы, влияющие на ее формирование и развитие, включая моральную гордость, моральные истории, доверие, самооффективность, когнитивную эмпатию, последовательность поведения и оценку со стороны взрослых. Результаты исследования показывают, что моральная гордость, позитивные моральные истории с положительными последствиями честности, доверие взрослых и позитивная обратная связь в отношении самооффективности при выполнении конкретных задач могут значительно способствовать честному поведению детей; когнитивная эмпатия оказывает избирательное влияние на честность детей в зависимости от ситуации; честность и обман у детей демонстрируют высокую согласованность в раннем возрасте; а оценка взрослыми честного поведения детей зависит от контекста и способа выражения. В данной статье обобщаются теоретические и практические значения этих выводов, с целью предоставить научную основу для семейного воспитания и школьного нравственного образования по формированию честности у детей.

Ключевые слова: Детское воспитание, честность, психология и педагогика, внутренние и социальные факторы.

Abstract: Honesty, as a core moral trait, is crucial for children's social adaptation and long-term development. In early and middle childhood, children's honest behavior gradually takes shape and is affected by multiple factors, including emotional experiences, educational interventions, individual behavioral consistency, social cognitive factors, and external social cues. Based on the related empirical studies, this paper systematically combs the development characteristics of children's honesty and explores the key factors influencing its formation and development, including moral pride, moral stories, trust, self-efficacy, cognitive empathy, behavioral consistency, and adult evaluation. The research findings show that moral pride, positive moral stories with honest positive outcomes, adult trust, and positive feedback on task-specific self-efficacy can significantly promote children's honest behavior; cognitive empathy has a selective impact on children's honesty depending on the situation; children's honesty and cheating show high consistency in early childhood; and adult evaluation of children's honest behavior is affected by the context and way of expression. This paper summarizes the theoretical and practical implications of these findings, aiming to provide a scientific basis for family education and school moral education to cultivate children's honest quality.

Keywords: Child education, honesty, psychology and pedagogy, internal and social factors.

Kirish

Halollik inson axloqiy me'yorlarining muhim qismidir va ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish va saqlash uchun asosdir. Yoshligdan o'sishgacha bolalarning halollik haqidagi tushunchasi va amaliyoti asta-sekin rivojlanish jarayonidan o'tadi va bu jarayon ichki psixologik omillar va tashqi

atrof-muhit omillari tomonidan birgalikda shakllanadi. So‘nggi yillarda bolalarning halolligi va unga ta‘sir qiluvchi mexanizmlari haqidagi ko‘proq empirik tadqiqotlar o‘tkazilmoqda, bu axloqiy ta‘lim amaliyoti uchun muhim dalillar beradi. Biroq, mavjud tadqiqotlar ba‘zi ta‘sir qiluvchi omillar (masalan, axloqiy hikoyalarning ta‘sirasi) haqida aralash natijalarni ko‘rsatadi va hissiyotlar, ta‘lim, shaxsiy xulq-atvor va ijtimoiy kognitsiya kabi omillarni tizimli jamlashishga ehtiyoj bor. So‘nggi yillarda (2023-2025 yillar) chop etilgan xorijiy tadqiqotlar asosida ushbu maqola 3-16 yoshli bolalarni markazga oladi, bolalarning halolligi rivojlanish xususiyatlarini tizimli ravishda tahlil qiladi, asosiy ta‘sir qiluvchi omillar va ularning ta‘sir mexanizmlarini tahlil qiladi va tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyatini muhokama qiladi, bu bolalarning axloqiy rivojlanishi haqidagi tadqiqotlarni boyitish va bolalarning halol xususiyatini rivojlantirish uchun amaliy ko‘rsatmalar berish maqsadida.

Tadqiqot metodologiyasi

Bolalarda halollikning rivojlanish xususiyatlari. Bolalarning halol xulq-atvorlari tug‘ilgan holda bo‘lmaydi, balki yoshi va kognitiv darajasi bilan asta-sekin rivojlanadi. Ushbu maqoladagi mavjud tadqiqotlar 3-16 yoshli bolalarni qamrab oladi va bolalarning halolligi rivojlanishida aniq yosh xususiyatlari va xulq-atvorning izchilligi borligini ko‘rsatadi. **Yoshligda (3-6 yosh).** Yoshligda (3-6 yosh) bolalarning halol xulq-atvorlari shakllana boshlaydi va tashqi hissiy va ijtimoiy ishoralarga sezgirdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 3-6 yoshli bolalar vasvasaga qarshilik paradigmasida turli darajadagi halol xulq-atvorlarni ko‘rsatishi mumkin va ularning halolligi axloqiy faxrlilik induksiyasi va kattalarning ishonchi kabi tashqi aralashuvlar tomonidan sezilarli darajada kuchaytirilishi mumkin [1-6]. 5 yoshli bolalar uchun firibgarlik va halollik xulq-atvorlari yuqori izchillikka ega: birinchi testda firibgarlik qilib bo‘lgan barcha bolalar keyingi testlarda ham firibgarlik qilishda davom etdi va firibgarlik vaqtini qisqartirdi; dastlab halol bo‘lgan bolalarning 77% foizi takroriy muvaffaqiyatsizliklarga duchor bo‘lganiga qaramay halolligini saqlab qoldi [4]. Bu shuni ko‘rsatadiki, yoshligi bolalarning halol xulq-atvorini shakllantirishning muhim davri bo‘lib, bir marta xulq-atvor shakli (halollik yoki firibgarlik) shakllanagandan so‘ng, u davom etishi ehtimoliy, bu esa erta aralashuvning muhimligini ta‘kidlaydi.

O‘rta yoshda va o‘sishda (7-16 yosh). O‘rta yoshda va o‘sishda (7-16 yosh) bolalarning kognitiv darajasi va ijtimoiy tushunchasi oshadi va ularning halol xulq-atvorlari ko‘ra ko‘ra kognitiv omillar va holat omillariga bog‘liq bo‘ladi. 7-11 yoshli bolalar uchun axloqiy hikoyalarning ularning halol xulq-atvoriga ta‘sirasi yosh farqlarini ko‘rsatadi: halollikning ijobiy natijalariga ega bo‘lgan axloqiy hikoyalar 7-10 yoshli bolalarning halol xulq-atvorini sezilarli darajada kuchaytiradi, ammo 11 yoshli bolalar uchun bu ta‘sirni keyingi tadqiqotlar bilan tasdiqlash kerak [3]. 10-16 yoshli o‘suvschilar uchun kognitiv empatiya ularning halol xulq-atvorida rol o‘ynaydi va empatiyaning firibgarlikka ta‘sirasi boshqa tomonning shaxsiy identifikatsiyasi aniqligiga bog‘liq [5]. Bu shuni

ko'rsatadiki, yoshi oshgani bilan bolalarning halolligiga ta'sir qiluvchi omillar murakkabroq bo'lib, kognitiv va holat omillari muhimroq rol o'ynaydi. Quyidagi jadvalda 3-16 yoshli bolalarning halolligi rivojlanish tendentsiyasini ko'rsatadi, shuningdek, turli yosh oralig'larida asosiy ta'sir qiluvchi omillarni ko'rsatadi.

Jadval 1 Bolalarning halolligi rivojlanish xususiyatlari (yosh bo'yicha).

Yosh oralig'i	Halollik rivojlanish xususiyatlari	Asosiy ta'sir qiluvchi omillar	Tadqiqot manbalari
3-6 yosh (yoshligi)	Halol xulq-atvorlari shakllana boshlaydi, tashqi ishoralarga sezgir; firibgarlik va halollik yuqori izchillikka ega	Axloqiy faxrlik, kattalarning ishonchi	[1], [4], [6]
7-10 yosh (o'rta yosh)	Halollik kognitiv omillar tomonidan ta'sir oladi; ijobiy axloqiy hikoyalar ta'sirli	Axloqiy hikoyalar (ijobiy natijalar), kognitiv empatiya	[3], [5]
11-16 yosh (o'sish)	Halollik holatga qarab tanlab o'zgaradi; boshqa tomonning identifikatsiyasi ta'sir qiladi	Kognitiv empatiya, kattalarning bahosi	[5], [8]

1. Bolalarning halolligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar

1.1. Hissiy omillar: Axloqiy faxrlik va kognitiv empatiya

Hissiy tajriba bolalarning halol xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi muhim ichki omildir, ularga axloqiy faxrlik va kognitiv empatiya empirik tadqiqotlar orqali sezilarli ta'sirini tasdiqlangan.

Axloqiy faxrlik, ijobiy axloqiy hissiyot sifatida, bolalarning halol xulq-atvorini samarali ravishda kuchaytiradi. 247 ta 3-6 yoshli yosh bolalariga o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, axloqiy faxrlik induksiyasi guruhidagi bolalar (amaliyot topshirish orqali induksiyalangan) axloqiy bo'lmagan faxrlik guruhi, baxtli guruhi va bazaviy guruhidagi bolalariga qaraganda o'yinchoqni ko'zlab ko'rganlik haqida yolg'on gapirish ehtimoli sezilarli darajada kamroq [1]. Aksincha, axloqiy bo'lmagan faxrlik (muvaffaqiyat topshirish orqali induksiyalangan) va baxt (komediya videolari orqali ta'minlangan) bolalarning yolg'on gapirish xulq-atvorini kamaytirishda bazaviy guruhdan sezilarli farq ko'rsatmaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, axloqiy xulq-atvor bilan chambarchas bog'liq bo'lgan axloqiy faxrlik bolalarning axloqiy mas'uliyat hissini kuchaytiradi va shu bilan ularning halol xulq-atvorini kuchaytiradi, axloqiy mazmunisiz umumiy ijobiy hissiyotlar esa shunga o'xshash rol o'ynay olmas.

Kognitiv empatiya, boshqa odamlarning fikrlari va hissiyotlarini tushunish va bashorat qilish qobiliyati sifatida, bolalarning halol xulq-atvoriga tanlab ta'sir qiladi. 274 ta 10-16 yoshli bolalar va

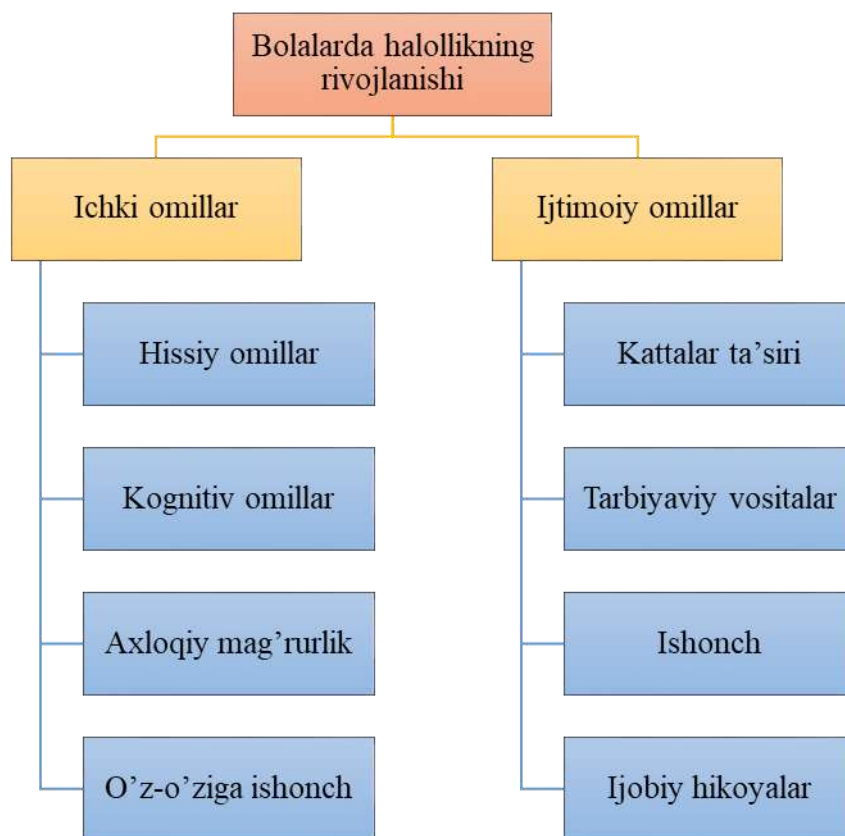
o'suvchilarga o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kognitiv empatiya (fantaziya shkali orqali o'lchangan) boshqa tomon nomlanmagan "*O'yinchi B*" bo'lganida firibgarlikni kamaytiradi; ammo boshqa tomon ism bilan identifikatsiyalangan bo'lsa, kognitiv empatiya o'g'il bolalarning firibgarlik xulq-atvorini bashorat qila olmas [5]. Bu shuni ko'rsatadiki, kognitiv empatiya bolalarning o'z manfaati uchun firibgarlik qilishni to'xtatishi mumkin, ammo bu ta'sir boshqa tomonning identifikatsiyasi aniqligi kabi holat omiliga bog'liq. Boshqa tomon anonim bo'lsa, bolalar kognitiv empatiya orqali boshqa tomonning manfaatlarini hisobga oladi va shu bilan firibgarlik xulq-atvorini kamaytiradi; boshqa tomonning identifikatsiyasi aniq bo'lsa, boshqa omillar bolalarning qarorini qo'llab-quvvatlashi mumkin.

1.2. Ta'limiy aralashuv omillar: Axloqiy hikoyalar, ishonch va o'z-o'ziga ishonchga fikr-mulohazalar

Ta'limiy aralashuv bolalarning halol xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi muhim tashqi omildir va axloqiy hikoyalar, kattalarning ishonchi va o'z-o'ziga ishonchga ijobiy fikr-mulohazalar mavjud tadqiqotlar orqali tasdiqlangan uchta samarali aralashuv usuli hisoblanadi.

Axloqiy hikoyalar axloqiy ta'limning keng tarqalgan usuli bo'lsa-da, ularning bolalarning halolligiga ta'sirasi hikoya turi va bolalarning yoshi tomonidan ta'sir oladi. Yosh bolalar (3-6 yosh) uchun halollik haqidagi ijobiy axloqiy hikoyalar ularning halol xulq-atvorini sezilarli darajada kuchaytiradi, axloqiy salbiy hikoyalar esa shunga o'xshash ta'sir ko'rsatmaydi; ijobiy axloqiy hikoyalarni tashqi murojaatlar bilan birlashtirish ta'sirni keyinroq yaxshilamaydi va ta'sir ijobiy axloqiy hikoyalar bilan bir xil [2]. 7-11 yoshli bolalar uchun halollikning ijobiy natijalariga ega bo'lgan axloqiy hikoyalar ularning halol xulq-atvorini sezilarli darajada kuchaytiradi va firibgarlik tendentsiyasini bostiradi va bu ta'sir 7-10 yoshli bolalar uchun ko'ra ko'ra sezilarliroq [3]. Bunday axloqiy hikoyalar samarali bo'lgan sababi, ular bolalariga "*haqiqatni aytish ijobiy natijalarga olib keladi*" degan ijobiy va rag'batlantiruvchi ma'lumotlarni uzatadi [3]. Bu shuni ko'rsatadiki, axloqiy hikoya turi (ijobiy natija) va bolalarning yoshi hikoya ta'limining ta'sirini ta'sir qiluvchi asosiy omillar.

Kattalarning ishonchi bolalarning halol xulq-atvoriga sezilarli sababiy ta'sir qiladi. 328 ta 5.94 yoshli maktabga kirgan bolalariga o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kattalar tomonidan topshirishga ishonch qilingan bolalar (va shu bilan ishonch hissi olgan) keyingi kognitiv testlarda kattalar tomonidan ishonch qilinmagan bolalariga qaraganda firibgarlik qilish ehtimoli sezilarli darajada kamroq [6]. Bu shuni ko'rsatadiki, hatto yosh bolalar (taxminan 6 yosh) kattalarning ishonch ishoralariga sezgir va ishonch qilinishi bolalarning mas'uliyat hissini rag'batlantiradi va shu bilan ularning halol xulq-atvorini kuchaytiradi. Ushbu topilma erta axloqiy ta'lim uchun yangi nuqtai nazar beradi: ertaqlash va jazolashga qaraganda, bolalariga mos ishonch berish ularning halolligini rivojlantirishning samaraliroq usuli [6].

Rasm 1 Bolalarda halollik rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ichki va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri modeli.

Topshiriqga xos o'z-o'ziga ishonchga ijobiy fikr-mulohazalar bolalarning firibgarlik xulq-atvorini kamaytiradi. 5-6 yoshli bolalariga o'tkazilgan uchta oldindan ro'yxatga olingan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, umumiy o'z-o'ziga ishonch va topshiriqga xos o'z-o'ziga ishonch o'z-o'ziga bolalarning firibgarlik xulq-atvoriga bog'liq emas; ammo topshiriqga xos o'z-o'ziga ishonchga ijobiy fikr-mulohazalar olgan bolalar fikr-mulohazalar olmagan bolalariga qaraganda firibgarlik qilish ehtimoli sezilarli darajada kamroq [7]. Bu bolalarning o'z-o'ziga ishonchi va akademik firibgarlik o'rtasidagi o'ziga xos bog'liqlikni birinchi marta tasdiqlovchi tadqiqot bo'lib, topshiriqga xos o'z-o'ziga ishonchni ijobiy fikr-mulohazalar orqali oshirish bolalarning topshirishlarni mustaqil bajarishga ishonchini kuchaytiradi va shu bilan firibgarlik motivatsiyasini kamaytiradi.

1.3. Shaxsiy xulq-atvor omili: Halollik va firibgarlikning izchilligi

Yosh bolalarida halollik va firibgarlik xulq-atvorlari yuqori izchillikka ega bo'lib, bu halollik rivojlanishiga ta'sir qiluvchi muhim shaxsiy omildir. 5 yoshli bolalariga o'tkazilgan uchta oldindan ro'yxatga olingan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, birinchi matematika testida firibgarlik qilib bo'lgan barcha bolalar keyingi testlarda ham firibgarlik qilishda davom etdi va firibgarlik vaqtini asta-sekin qisqartirdi; aksincha, dastlab halol bo'lgan o'g'il bolalarning 77% foizi testlarni muvaffaqiyatli bajarishda takroriy muvaffaqiyatsizliklarga duchor bo'lganiga qaramay halolligini saqlab qoldi [4]. Bundan tashqari, qisqa integritet aralashuvi dastlab halol bo'lgan bolalarning halolligini saqlashga yordam beradi, ammo dastlab firibgarlik qilgan bolalarni firibgarlikdan to'xtatishda muvaffaqiyatsiz

bo‘ladi. Bu shuni ko‘rsatadiki, yoshligda firibgarlik xulq-atvorlari yuqori davom etuvchanlikka ega va erta profilaktika va aralashuv juda muhimdir - dastlab bolalarning halolligini kuchaytirish firibgarlik xulq-atvorini keyinroq tuzatishdan ko‘ra samaraliroq [4].

1.4. Ijtimoiy kognitiv omil: Kattalarning bolalarning halol xulq-atvoriga bergan bahosi

Kattalarning bolalarning halol xulq-atvoriga bergan bahosi bolalarning halollik haqidagi tushunchasini va amaliyotini ta‘sir qiladi va bu baho bolalarning ifoda konteksti va usuli tomonidan ta‘sir oladi. Kattalarning bolalarning halol xulq-atvoriga bergan bahosi haqidagi tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, kattalar turli kontekstlarda bolalariga haqiqatni aytish va yolg‘on gapirishning maqbulligi haqida aralash xabarnomalarni uzatadi [8]. Xususan, adabiy kontekstlarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri haqiqatni aytgan bolalar firibgarlar va noaniq haqiqatni aytgan bolalariga qaraganda ko‘ra salbiyroq baholanadi; himoya kontekstlarda haqiqatni aytishning to‘g‘ridan-to‘g‘riligi kattalarning bahosiga kamroq ta‘sir qiladi; bundan tashqari, kattalar noaniq haqiqatni aytgan bolalarni ko‘p rag‘batlantiradilar [8]. Bu shuni ko‘rsatadiki, bolalarning halolligining ijtimoiy shakllanishi kattalarning baho standartlaridan bog‘liq va bolalarning haqiqatni ifoda qilish usuli (to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki noaniq) va ifoda konteksti (adabiy yoki himoya) kattalarning bahosini ta‘sir qiladi va shu bilan bolalarning halol xulq-atvorini bilvosita ta‘sir qiladi.

2. Muhokama

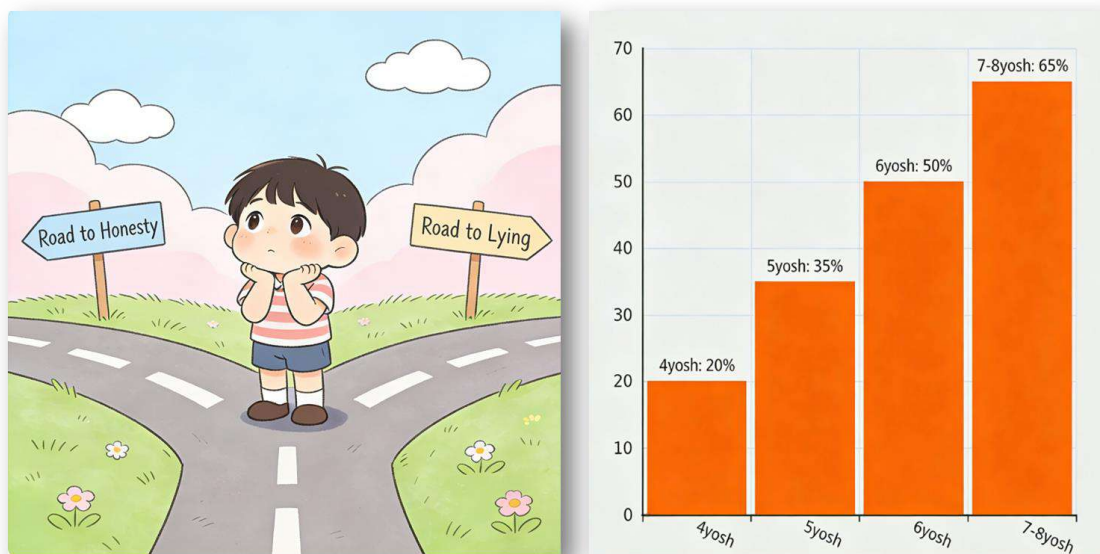
2.1. Asosiy topilmalarni jamlash. Berilgan empirik tadqiqot asosida ushbu maqola shuni topdi ki, bolalarning halolligi rivojlanishida aniq yosh xususiyatlari bor: yoshligda (3-6 yosh) u hissiy va ijtimoiy ishoralarga sezgir va xulq-atvorning izchilligi shakllana boshlaydi; o‘rta yoshda va o‘sishda (7-16 yosh) u ko‘ra ko‘ra kognitiv va holat omillariga bog‘liq bo‘ladi. Bolalarning halolligiga ta‘sir qiluvchi asosiy omillar to‘rt toifaga bo‘linadi: hissiy omillar (axloqiy faxrlik, kognitiv empatiya), ta‘limiy aralashuv omillar (halollikning ijobiy natijalariga ega bo‘lgan ijobiy axloqiy hikoyalar, kattalarning ishonchi, topshiriqga xos o‘z-o‘ziga ishonchga ijobiy fikr-mulohazalar), shaxsiy xulq-atvor omillari (halollik va firibgarlikning izchilligi) va ijtimoiy kognitiv omillar (kattalarning bahosi). Ulardan axloqiy faxrlik, halollikning ijobiy natijalariga ega bo‘lgan ijobiy axloqiy hikoyalar, kattalarning ishonchi va topshiriqga xos o‘z-o‘ziga ishonchga ijobiy fikr-mulohazalar bolalarning halolligini ijobiy ravishda kuchaytiradi; kognitiv empatiya holatga qarab bolalarning halolligiga tanlab ta‘sir qiladi; yoshligda halollik va firibgarlikning izchilligi erta aralashuvning muhimligini ta‘kidlaydi; kattalarning bahosi bolalarning halolligining ijtimoiy shakllanishiga kontekst va ifoda usuli orqali ta‘sir qiladi.

Tahlil va natijalar.

2.2 Nazariy va amaliy ahamiyati. Nazariy nuqtai nazardan, ushbu maqola bolalarning halolligiga ta‘sir qiluvchi omillarni tizimli ravishda jamlaydi, hissiy, ta‘limiy, shaxsiy va ijtimoiy kognitiv omillarning turli rollarini aniqlaydi va bolalarning axloqiy xulq-atvor rivojlanishi haqidagi

tadqiqotlarni boyitadi. Ayniqsa, bolalarning halolligi va firibgarlikning izchilligi, kognitiv empatiyaning tanlab ta'sirasi va kattalarning bahosining ta'sirasi haqidagi topilmalar bolalarning halol xulq-atvor mexanizmini tushunishni boyitadi. Bundan tashqari, axloqiy hikoyalarning ta'sirining yosh farqlari va axloqiy faxrlilik va axloqiy bo'lmagan faxrlilikning turli ta'sirlari haqidagi tadqiqot bolalarning axloqiy hissiyoti va axloqiy ta'limi haqidagi tadqiqotlar uchun yangi nuqtai nazar beradi.

Amaliy nuqtai nazardan, tadqiqot natijalari oilaviy ta'lim va maktab axloqiy ta'limiga muhim ko'rsatmalar beradi. Birinchi, yoshligida ota-onalar va o'qituvchilar bolalarning axloqiy faxrligini rivojlantirishga ehtiyoj bor, masalan, ularning axloqiy me'yorlarga rioya qilishini tasdiqlash va halol xulq-atvordan keladigan faxrlilik hissinini o'rganishga yordam berish [1]. Ikkinchi, axloqiy hikoyalar yordamida ta'lim o'tkazishda, halollikning ijobiy natijalariga ega bo'lgan ijobiy axloqiy hikoyalarni tanlash kerak va bolalarning yoshi bo'yicha hikoya mazmunini o'zgartirish kerak (masalan, yosh bolalar uchun oddiy va to'g'ridan-to'g'ri ijobiy rag'batlantirish, maktab yoshidagi bolalar uchun halollik va ijobiy natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlash) [2,3]. Uchinchi, ota-onalar va o'qituvchilar bolalariga mos ishonch berish kerak, masalan, ularga mos topshirishlarni topshirish va ularning halolligiga ishonch bildirish, bu bolalarning mas'uliyat hissinini rag'batlantirishga yordam beradi [6]. To'rtinchi, bolalarning akademik xulq-atvorlari uchun ularning topshiriqqa xos qobiliyatlariga ijobiy fikr-mulohazalar berish kerak, bu ularning o'z-o'ziga ishonchini oshiradi va firibgarlik motivatsiyasini kamaytiradi [7]. Beshinchi, erta aralashuvning izchilligiga ehtiyoj bor, dastlab halol bo'lgan bolalarning halolligini kuchaytirish va firibgarlik odatlarini oldini olish [4]. Nihoyat, bolalarning halol xulq-atvoriga baho berishda kattalar kontekst va ifoda usuliga ehtiyoj bor, adabiy kontekstlarda bolalarning to'g'ridan-to'g'ri haqiqatni aytishiga salbiy baho berishdan saqlanish va bolalarni haqiqatni ko'ra ko'ra mos usulda ifoda qilishga o'rganishga yordam berish [8].

Rasm 1 Bolalarning yoshiga nisbatan yolg'on gapirish xatti-harakati bog'liqligi trendi.

2.3. Cheklovlar va kelajakdagi tadqiqot yo‘nalishlari

Ushbu maqola mavjud empirik tadqiqot asosida yozilgan va hali ba‘zi cheklovlari bor. Birinchi, tadqiqot ob'ektlari asosan o‘zbekistonlik o‘g‘il bolalaridir (individual tadqiqotlar bundan tashqari), natijalarning boshqa madaniy latinkalardagi bolalariga umumlashtirishini keyingi tadqiqotlar bilan tasdiqlash kerak. Ikkinchi, tadqiqot usullari asosan laboratoriya eksperimentlaridir (masalan, mujarradlik qarshisi paradigmasi va matematika testidagi firibgarlik), natijalarning haqiqiy oilaviy va maktab atrof-muhitlarida ekologik haqiqatlikni oshirish kerak. Uchinchi, mavjud tadqiqotlar ta‘sir qiluvchi omillarning qisqa muddatli ta‘siriga ko‘ra ko‘ra e‘tibor beradi va ushbu omillarning bolalarning halol xulq-atvoriga uzoq muddatli ta‘sirini (masalan, axloqiy hikoyalarning ta‘siri o‘shigacha davom etadimi) keyingi tadqiqotlar bilan o‘rganish kerak.

Kelajakdagi tadqiqotlar quyidagi yo‘nalishlarga qaratilishi mumkin: birinchi, turli madaniy latinkalarda bolalarning halolligi rivojlanishi va unga ta‘sir qiluvchi omillarning farqlarini taqqoslash uchun o‘zaro madaniy tadqiqotlar o‘tkazish; ikkinchi, erta hissiy tajriba, ta‘limiy aralashuv va boshqa omillarning bolalarning halol xulq-atvoriga uzoq muddatli ta‘sirini o‘rganish uchun uzun muddatli kuzatish usullaridan foydalanish; uchinchi, laboratoriya eksperimentlarini maydon eksperimentlari bilan birlashtirish orqali tadqiqotning ekologik haqiqatlikni oshirish; to‘rtinchi, ko‘plab omillar o‘rta bog‘liqligini (masalan, axloqiy faxrlik va kattalarning ishonchi o‘rta bog‘liqligi) bolalarning halolligiga ta‘sirini o‘rganish, bu axloqiy ta‘lim amaliyoti uchun ko‘ra ko‘ra to‘liq ko‘rsatmalar berish maqsadida.

Xulosa

Bolalarning halolligi rivojlanishi ko‘plab omillar tomonidan ta‘sir oladigan murakkab jarayondir. Axloqiy faxrlik, halollikning ijobiy natijalariga ega bo‘lgan ijobiy axloqiy hikoyalar, kattalarning ishonchi va topshiriqga xos o‘z-o‘ziga ishonchga ijobiy fikr-mulohazalar bolalarning halol xulq-atvorini sezilarli darajada kuchaytiradi; kognitiv empatiya holatga qarab bolalarning halolligiga tanlab ta‘sir qiladi; yoshligda bolalarida halollik va firibgarlik yuqori izchillikka ega bo‘lib, bu erta aralashuvning muhimligini ta‘kidlaydi; kattalarning bolalarning halol xulq-atvoriga bergan bahosi ifoda konteksti va usuli tomonidan ta‘sir oladi va shu bilan bolalarning halolligining ijtimoiy shakllanishiga ta‘sir qiladi. Ushbu topilmalar nafaqat bolalarning axloqiy rivojlanishi haqidagi nazariy tadqiqotlarni boyitadi, balki oila va maktabga bolalarning halol xususiyatini rivojlantirish uchun amaliy ko‘rsatmalar beradi. Kelajakda bolalarning halol xulq-atvor mexanizmini yanada chuqur va to‘liq o‘rganish uchun yanada chuqur va to‘liq tadqiqotlar o‘tkazilishi kerak va axloqiy ta‘limga yanada ilmiy qo‘llab-quvvat berish maqsadida.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1]. Raxmonova, G. Sh., Norquliyeva, O. O. (2024). Maktabgacha tarbiya yoshdagi bola shaxsining shakllanishi va rivojlanishi. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(2 SPECIAL), 295–297.
- [2]. Raxmonova, G. Sh. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 162-162.
- [3]. Namozov, A.M. (2025). 2026–2030-yillarga mo'ljallangan Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish strategiyasining asosiy maqsad va vazifalari. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali.
- [4]. Xujamatova, X. (2021). Maktabgacha tarbiyachilarning ijtimoiy hissiy ko'nikmalarini takomillashtirish. *Jamiyat Va Innovatsiyalar*, 2(2/S), 583–590.
- [5]. Hakimova, N.S., va Avezova, S.M. (2023). Tarbiya darslarida o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishning o'ziga xos ahamiyati. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 91–94.
- [6]. Raupova, M.M. (2025). Bo'lajak o'qituvchilarning huquqiy sotsializatsiyasiga deontologik yondashuv. *Inter Education & Global Study*, (1), 46-55.
- [7]. Ma, F., Li, Y., Huang, W., Luo, X., & Lagattuta, K. H. (2025). Moral pride promotes honesty in preschoolers. *Developmental Psychology*.
- [8]. Sai, Y., Zheng, M., Tang, Y., Sai, L., & Liu, X. (2025). Moral Stories Can Promote Honesty in Chinese Young Children. *Behavioral Sciences*, 15(6).
- [9]. Liang, M., Wang, Q., & Zhou, Y. (2025). The Influence of Different Types of Moral Stories on Honest Behaviour in Children. *Behavioral Sciences*, 15(2).
- [10]. Zheng, Y., Lee, K., & Zhao, L. (2024). High consistency of cheating and honesty in early childhood. *Developmental Science*, 27(6).
- [11]. Hecker, T. G., Shalvi, S., Uzevsky, F., & Meyer, Y. B. (2024). Cognitive empathy boosts honesty in children and young adolescents. *Journal of Experimental Child Psychology*, 241.
- [12]. Zhao, L., Mao, H., Harris, P. L., & Lee, K. (2024). Trusting young children to help causes them to cheat less. *Nature Human Behaviour*, 8(4).
- [13]. Zhao, L., Li, Y., Ke, S., & Lee, K. (2024). Self-efficacy and cheating among young children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 241.
- [14]. Brimbal, L., & Crossman, A. M. (2023). Inconvenient truth-tellers: Perceptions of children's blunt honesty. *Journal of Moral Education*, 52(3).